

А.Л. Зелінський
МОЖЛИВЕ ДАТУВАННЯ “ГІМНУ ДО ДЕЛОСА”
КАЛЛІМАХА¹

Проблема датування більшості творів придворного александрійського поета Каллімаха з Кирени, і зокрема його т.зв. Четвертого гімну [пор.: Завьялова 2002, 10; Stephens 2003, 75], присвяченого острову Делос [Callimachus 1953, IV], протягом тривалого часу викликала інтерес багатьох істориків і філологів. У сучасній історіографії існує декілька припущень щодо часу написання цього гімну. Проте, на мій погляд, жодне з них не є бездоганним (див. нижче). Більше того, останнім часом спостерігається загальна тенденція до відмови від спроб дати конкретну відповідь на це, насправді, дуже складне питання [Weber 1993, 213]. Разом з тим виявлення хронологічної прив'язки означеного твору, з огляду на надкон'юнктурний характер придворної александрійської поезії [пор., н-д: Świderkówna 1991, 161–231; Strootman 2005, 140; Зелінський 2005, 20–29], значно підвищило б його цінність як джерела з історії раннього еллінізму. Таким чином, означена проблема залишається актуальною й дотепер і вимагає свого розв'язання.

Перш за все серйозні заперечення викликають вірогідні хронологічні рамки (termini post quem et ante quem), запропоновані сучасними дослідниками для написання цього твору. Terminus post quem, як правило, вони пов'язують із придушенням Птолемеем II бунту галатських найманців під час I Сирійської війни, а саме у 275 році до Р.Х.² [пор.: Callimachus 1953, IV, 186–187; Pausanias 1973, I, VII, 2; Nachtergaele 1977, 170–171, 184–191; Weber 1993, 305–307; Hoelbl 2001, 39; Huss 2001, 268–269, *Ant.* 114]. Terminus ante quem пов'язується із втраченою Філадельфом панування над Кикладським острівним союзом внаслідок поразки у морській битві біля острова Кос, яка, на думку дослідників, відбулася у проміжок часу між 262 і 255³ роками [пор., н-д: Bevan 1927, 68; Жигунин 1980,

100–107; Buraselis 1982, 141–146, 165–167; Hammond, Walbank 1988, 291–294; Reger 1985–1993, 255–277; idem 1994.1, 33; idem 1994.2, 18–19; Huss 2001, 285–286; Кузьмин 2003, 116–127]⁴.

Terminus ante quem, по суті правильний, вимагає деяких уточнень. Американський дослідник G. Reger переконливо довів, що битву при Косі слід датувати кінцем 260-х років; так, між іншим, він показав, що близько 258 року Кикладський острівний союз вже не перебував під птолемейським контролем [Reger 1985–1993, 255–277; idem 1994.1, 41–42]. Таким чином, terminus ante quem для написання “Гімну до Делоса” сміливо можна обмежити 262–260 роками. Якщо ж базуватися на останніх результатах сучасних досліджень, його можна навіть звести до 261–260 років [пор.: Reger 1985–1993, 255–277; Кузьмин 2003, 116–127; Ager 2003, 2005, 44].

Визначення termini post quem, на мій погляд, є більш проблематичним. Існують дві обставини, котрі категорично не дозволяють безпосередньо прив'язувати terminus post quem написання гімну до бунту галатських найманців. Першою і найважливішою з них є недвозначна вказівка на те, що у момент написання означеного твору Птолемей Філадельф вже мав божественний статус. Про це яскраво свідчать слова, котрі автор “Гімну до Делоса” вклав у уста ще не народженого Аполлона [Callimachus 1953, IV, 163–170]:

*Матір, не тут я з'явлюсь, хоч чудовий
цей острів і славний,
хоч він достатком своїм вирізняється
між островами,
Мойри судили йому стать коліскою
іншого бога –
сина Сотерів-богів, македонця зі скіпетром
царським,
владу чю добровільно приймуть як
дарунок небесний*

безліч племен, що обидві землі й остро-
ви населяють,
будуть між ними й такі, що живуть
на краю ойкумени,
Східна де брама небес. Буде мати він
батькову вдачу⁵.

Перша ж згадка про існування офіційного культу Птолемея II⁶ датується лише 272/271 роком [P. Hib. 199; пор.: Bevan 1927, 128–129; Turner 1984, 168; Walbank 1984.2, 97; idem 1993, 213–214; Koenen 1994, 52; Huss 2001, 325; Ладьнин 2004, 163]⁷.

Друга обставина хоч і має більш умоглядний, суб'єктивний характер, проте також заслуговує на увагу. Справа в тому, що Птолемей II, на відміну від інших елліністичних володарів і багатьох грецьких полісів, не вніс бодай символічного вкладу у боротьбу зі згаданою Каллімахом галатською навалою 279–278 років, що захлснула Елладу і докотилася аж до Дельфів [пор.: Callimachus 1953, IV, 172b–184; Diodorus 1884, XII, 3; 9; Trogius 1956, XXIV; Pausanias 1973, X, XIX–XIII; Justinus 1911, XXIV, 5–8; Nachtergaele 1977, 15–174; Weber 1993, 304; Strootman 2005, 107–111]. Володар найбагатшої елліністичної держави навіть не потурбувався надіслати до Греції хоч би невеликий загін найманців [Pausanias 1973, X, XX, 3–5; Nachtergaele 1977, 141–143]⁸. Більше того, майже одразу після перемоги над галатами Філадельф прийняв на службу декілька тисяч цих вчорашніх кривдників і грабіжників Еллади [Nachtergaele 1977, 170–171; Weber 1993, 305]⁹. Якраз із цими найманцями правитель Єгипту і мав клопіт під час I Сирійської війни. Таким чином, виходячи з окресленої вище ситуації, навряд чи було розумно й доцільно нашому поетові, так би мовити, по гарячих слідах ставити знак рівності між поразкою галатів у Греції і знищенням Філадельфом власних бунтівних воїнів з числа галатських недобитків¹⁰. А саме це й зробив Каллімах у “Гімні до Делоса” [Callimachus 1953, IV, 172b–187; пор.: Weber 1993, 305–306]¹¹. Згодом же придворний александрійський поет, на мій погляд, міг би собі дозволити

проведення означеної паралелі, вражаючої своєю безпринципністю. Через певний час подробиці подій, пов'язаних з галатською експансією та її наслідками, мали б частково стертися в людській пам'яті, а отже – дещо втратити свою гостроту. Разом з тим з часом могли відійти на другий план й подробиці нільського епізоду, зокрема компрометуючі Філадельфа обставини, пов'язані з появою галатських найманців у Єгипті¹². Окрім того, практика використання галатських найманців – у тому числі й проти держави Птолемеїв [пор.: Apollonius 1958, FGH, 740, fr. 14; Lehmann 1903, 532–533; Weber 1993, 308, Anm. 1; Huss 2001, 262. Anm. 61, 264f Anm. 82; Chaniotis 2005, 14, 90] – на середину 260-х років набула вигляду повсякденного явища [Memnon 1857, fr. 11, 2; Plutarchus 1968, 26, 28, 30, 33; Justinus 1911, XXV, 2; XXVI, 2; Heinen 1972, 170–172; Nachtergaele 1977, 170–171; Gabbert 1986, 160, 163, not. 15; Hammond, Walbank 1988, 280–282, 284; Strobel 1996, 262; пор.: Кузьмин 2003, 107; Strootman 2005, 114–118; Габелко 2006, 90, 198–199, 216].

Тому, говорячи про визначення терміні *post quem* написання “Гімну до Делоса”, я схильний прийняти до уваги хоча й дещо розпливчате, проте в цілому правильне припущення Н.А. Чистякової, згідно з яким цей твір з'явився після I Сирійської війни [Чистякова 1988, 56], тобто після 272/271 року [пор.: Winnicki 1989, 51, 54–55; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 35; Hoelbl 2001, 40; Huss 2001, 265, 270; Chaniotis 2005, xviii]. Таким чином, мета цього невеликого дослідження, власне, й полягатиме у тому, щоб спробувати дати відповідь на питання: у який більш вузький проміжок часу між завершенням I Сирійської війни і поразкою єгипетського флоту у битві при Косі міг з'явитися цей зразок кон'юнктурної александрійської поезії?

На мою думку, написання означеного гімну слід віднести до другої половини 60-х років третього століття. На це вказують деякі натяки і конотації, вкладені або ж, навпаки, не вкладені Каллімахом у зміст цього твору, а також – наявність певних

зовнішньополітичних чинників, які підтверджують вірогідність появи гімну саме в означений період.

Перш за все впадає у вічі відсутність будь-яких згадок про рідну сестру і другу дружину Птолемея II, також обожнену за життя (див. вище) – Арсиною Філадельфу, котра мала значний вплив на свого брата-чоловіка [пор.: Syl. 434; Bengtson 1988, 87–88; Hoelbl 2001, 40; Huss 2001, 306–310] й до того ж славилась як щедра покровителька мистецтва [Świderek 1967, 175, 187; Bing 2002/2003, 262–264; Stephens 2004, 174–176]. Важко собі уявити, що такий обізнаний у придворному підлабузництві поет, як Каллімах, за життя цієї непересічної жінки не присвятив би їй жодного рядка у творі, де він співав дифірамби її чоловікові та батькові [Callimachus 1953, IV, 163–172a, 185–190a]¹³. Ця обставина дає право припустити, що “Гімн до Делоса” було написано вже після смерті означеної птолемеївської цариці, тобто після 270-го, а можливо – й після 268 року [пор., н-д: Koenen 1994, 52, *not.* 61, 57; Weber 1993, 172, *Anm.* 1; Хабихт 1999, 143; Hoelbl 2001, 40; Huss 2001, 310–311, *Anm.* 41; Stephens 2003, 147]¹⁴.

Разом з тим деякі дослідники припускають, що наш гімн містить у собі два своєрідних географічних напівнатяки, котрі, з моєї точки зору, можуть вказувати на те, що його було написано саме у другій половині 260-х років. Перше спостереження належить G. Giangrande. Цей дослідник, внаслідок текстологічного аналізу четвертого гімну Каллімаха, прийшов до висновку, що згадка у контексті означеного твору міста Трезени, яке розташоване на північному сході Пелопоннесу – це не що інше, як вишуканий натяк на перезаснування сусіднього міста Метана, котре стало носити назву Арсиною [Giangrande 1966, 425–429; пор.: Weber 1993, 316, *Anm.* 4]. Означена ж подія, як відомо, відбулася в ході Хремонідової війни, а точніше – близько 266/265 року [Tarn 1911, 257; Heinen 1972, 131; Shear 1978, 17–18, *not.* 30; Habicht 1992, 90; пор.: Weber 1993, 316, *Anm.* 4; Hoelbl 2001, 41; Huss 2001, 276]. Додат-

ковим аргументом на користь інтерпретації G. Giangrande¹⁵, на мій погляд, може свідчити та обставина, що Трезена була вплетена до канви гімну не сама по собі, а поряд з іншими географічними об’єктами (Коринтом, Саронічною затокою, Евріпською протокою, Халкідою Євбеїською та афінським мисом Суніон [Callimachus 1953, IV, 41–47; пор.: Weber 1993, 316, *Anm.* 4]), котрі мали пряме чи опосередковане відношення до подій означеної війни [пор.: Heinen 1972, 100–213; Walbank 1984.1, 236–243; Hammond, Walbank 1988, 276–289; Хабихт 1999, 143–149; Huss 2001, 271–281; Кузьмин 2003, 101–114].

Друге спостереження зробила російська дослідниця В.П. Зав’ялова. Аналізуючи гімни, присвячені Каллімахом Артеміді і Делосу [Callimachus 1953, III; IV], вона звернула увагу на одну досить характерну особливість. У “Гімні до Делоса”, як і у “Гімні до Артеміди”, автор намагається акцентувати увагу своєї аудиторії на топонімах західно-середземноморського (італійського) походження, серед яких – Корсика, Сардинія та Етна [Callimachus 1953, III, 46–86; IV, 21, 141–147; Зав’ялова 2002, 10–12, 65–68]. Ця обставина дозволяє прив’язати не лише третій, а й четвертий гімн Каллімаха до подій I Пунічної війни (264–241)¹⁶, а отже – датувати обидва ці твори кінцем 60-х років III століття [пор.: Bing 1988, 93; Weber 1993, 213, *Anm.* 3]¹⁷.

На користь датування “Гімну до Делоса” другою половиною 260-х років вказують і зовнішньополітичні заходи, здійснювані в означений проміжок часу Птолемеєм Філадельфом. Перш за все йдеться про зближення між Єгиптом й Етолійським союзом. Про це можна судити на підставі декрету підпорядкованої на той час етолійцям Дельфійської амфікції [пор.: Tukuranis 1952, 67; Hammond, Walbank 1988, 275–276; Walbank 1993, 153–154; Кузьмин 2003, 91–92; Strootman 2005, 111–113], позначеного роком епонімного архонта Плейстона (орієнтовно 266/65 або 262/61 рік)¹⁸, стосовно визнання членами цього священного союзу свята Птолемея, котре регулярно проводилося в Александрії на честь Пто-

лемея I Сотера [Fraser 1961, 141–142, 145; Heinen 1972, 139–142, 203, 211; Walbank 1984.1, 241; Hammond, Walbank 1988, 288–289; Hazzard 2000, 49; Huss 2001, 280–281, *Ann.* 218; пор.: Кузьмин 2003, 92]¹⁹. Не виключено, що написання Каллімахом “Гімну до Делоса”, а можливо – і “Гімну до Аполлона” [Callimachus 1953, II], між іншим, носило характер своєрідного дружнього жесту, інспірованого Філадельфом, у бік Дельфійської амфіктіонії, а отже – Етолійського союзу²⁰. Зрештою, саме за умови мовчазної згоди етолійців, котрі офіційно, хоча й з деяким перебільшенням, вважалися головними героями антигалатської боротьби у Греції [SYL, 398; Polybius 1882, IX, 30, 35; Diodorus 1884, XXII, 9; Pausanias 1973, X, XX, 4, 9; XXII–XXIII; Justinus 1911, XXVIII, 2; Nachtergaele 1977, 209–435; Champion 1995, 213–222; idem 1996, 315–328; Strootman 2005, 108–113], придворний александрійський поет міг би собі дозволити проведення паралелі між мужнім захистом Еллади та сумнівним галатським епізодом часів I Сирійської війни (див. вище).

На другу половину 260-х років як на час написання “Гімну до Делоса” вказує також стан тодішніх відносин між Птолемеями та Селевкідами. Саме у цей період спостерігається активізація птолемеївської діяльності (по суті – ведення неоголошеної війни) у західній Малій Азії, значна частина якої перебувала у сфері впливу Селевкідів. Йдеться про заволодіння Ефесом і, можливо, Еритреєю, поширення єгипетського впливу на частину Лесбосу та заохочення сепаратистських намірів пергамського династа Євмена [R.C. 14; Lehmann 1903, 531–532; Бенгтсон 1982, 155–156; Heinen 1984, 418–419, 428; Winnicki 1989, 58; Brun 1991, 100–101, 105–108; Hoelbl 2001, 42; Huss 2001, 281–282]²¹. У зв’язку з цією обставиною, на мій погляд, дуже доречно виглядають антиселевкідівські інсинуації релігійно-ідеологічного характеру, вплетені Каллімахом у пророцтво Аполлона – складову означеного твору [Зелінський 2008.1; він же 2008.2, 83–94]. Зрештою, не слід забувати, що згідно з формулою

“ворог мого ворога – мій друг” знищені під час I Сирійської війни Філадельфом бунтівні галати *de facto* опинялися на боці тодішніх ворогів Єгипту, очолюваних селевкідом Антіохом I [пор.: Pausanias 1973, I, VII, 1–3; Winnicki 1989, 51–57; Hoelbl 2001, 38–40; Huss 2001, 265, 271]. Таким чином, дотепний александрійський інтелектуал шляхом проведення паралелі між галатським нашестям на Грецію і повстанням галатських найманців у Єгипті, окрім усього іншого, поставив ворожого Єгипту правителя по один бік з ворогами всього цивілізованого (еллінського) світу та й на додачу – самого Аполлона [пор.: Strootman 2005, 101, 108–111, 120–125]. Отже, твір Каллімаха можна розглядати як складову офіційної александрійської пропаганди, що мала на меті дискредитацію Селевкідів в очах еллінізованого світу з огляду на неминуче назрівання нового відкритого сирійсько-єгипетського конфлікту²².

І, нарешті, окресливши досить невеликий період для написання четвертого гімну Каллімаха (265/264–261/260 роки), я вважаю за можливе визначити конкретну подію, до якої було приурочено появу означеного твору. З цією метою слід згадати цікаву теорію, котру свого часу запропонував W. Mineur. Згідно з нею “Гімн до Делоса” був спеціально написаний Каллімахом з нагоди урочистостей, присвячених дню народження Птолемея Філадельфа [Mineur 1984, 10–18, 222; пор.: Dewey 1998, 156, *not.* 3, 180, *not.* 63; Stephens 2003, 115], який припадає на 12-те число македонського місяця дистра [Weber 1993, 175; Koenen 1994, 75, 79–80; Huss 2001, 324]. На мій погляд, сама лише наявність відвертої паралелі між народженням Аполлона і Птолемея, закладеної поетом у його творі [пор.: Stephens 2003, 115–121], дозволяє беззастережно погодитися з вищезгаданим припущенням. Залишається лише з’ясувати, у якому році під час дня народження Філадельфа вперше побачив світ четвертий гімн Каллімаха. Найбільш вірогідним варіантом мені видається 262 рік, а точніше – травень цього року [пор.: Hazzard 1987, 155]²³. На користь цієї дати

свідчить акцент, свідомо зроблений поетом на постаті батька Філадельфа – Птолемея Сотера. Каллімах, відзначаючи батькову вдачу другого представника династії Птолемеїв [Callimachus 1953, IV, 170], тим самим давав зрозуміти, що оспівані у гімні цноти Філадельфа з таким же успіхом можна перенести й на Сотера. Подібний художній прийом, як ніколи, був актуальним саме під час святкування Філадельфового дня народження, що припадало на 262 рік. Майже у цей час, 24-го або 25 дистра 282 року, Птолемеї II почав правити Єгиптом як одноосібний володар внаслідок смерті Сотера [Hazzard 1987, 140–155; Weber 1993, 172, 175, *Anm.* 5; Koenen 1994,

74, 80; Huss 2001, 250, 252, 321; Stephens 2003, 78]. Таким чином, у 262 році день народження Птолемея II фактично збігався з двадцятьма (ювілейними) роковинами смерті його обожненого [пор.: Theocritus 1881, XVII; Hoelbl 2001, 94; Huss 2001, 324–325; Strootman 2005, 124] батька, на що належним чином і міг відреагувати Каллімах²⁴.

Отже, на підставі всієї вищенаведеної аргументації ми можемо досить впевнено віднести написання “Гімну до Делоса” на другу половину 60-х років III століття і навіть зі значною часткою вірогідності датувати його появу 262 роком.

¹ Здійснити дослідження цієї дуже складної й трудомісткої проблеми я зміг лише завдяки щирій допомозі, порадам і консультаціям, які люб’язно надавали мені мої колеги: О.Л. Габелко (Казань), В.П. Зав’ялова (Москва), Ю.М. Кузьмін (Самара), Г. Вебер (Аугсбург), С. Стівенс (Стенфорд, Каліфорнія), Б. Акоста-Х’юс (Анн-Арбор, Мічиган). Звичайно, що усю відповідальність за зроблені висновки і можливі помилки я несу особисто.

² Оскільки всі події, згадані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускатиметься.

³ Виходячи з цього, саме 255 роком датує написання цього твору К. Сієр. Цей дослідник вбачає в ньому відповідь Каллімаха на “Аргонавтику” Аполлонія Родоського [пор.: Claus 1994].

⁴ З приводу різних припущень щодо датування “Гімну до Делоса” див., н-д: [Griffiths 1977–1978, 95–100; Mineur 1984, 10–18; Чистякова 1988, 56; Bing 1988, 90–93; Weber 1993, 213F *Anm.* 3; Claus 1994; Depew 1998, 156, *not.* 3, 180, *not.* 63; Stephens 2003, 114–115; Strootman 2005, 124].

⁵ τῆ με τέκοις. οὐτ’ οὖν ἐπιμέμφομαι οὐδὲ μεγάρω
νῆρον, ἐπεὶ λιπαρή τε καὶ εὐβοτος, εἰ νό τις ἀλλή·
ἀλλὰ οἱ ἐκ Μοιρέων τις βφειλόμενος θεὸς ἄλλος
ἔστί, Σαωτήρων ὑπαίου γένος· ᾧ ὑπὸ μήτηρ
ἴξεται οὐκ ἀέκουσα Μακκηδόνι κοιρανέεσθαι
ἀμφοτέρη μεσόγεια καὶ αἱ πελάγεσσι κάθηται,
μέχρις ὅπου περάτη τε καὶ βπλόθεν φκέες ἴπλοι
'Ἠέλιον φορέουσιν· ὃ δ' εἴσεται ἦθεα πατρός.

⁶ Йдеться про культ богів-адельфів – Птолемея II та його сестри-дружини Арсиної II.

⁷ Існують епіграфічні свідчення про божеські почесті, що вже наприкінці 80-х – на початку 70-х років III століття надавалися Птолемею II на Кіпрі. Проте вони мали локальний характер, до того ж були пов’язані з фінікійською громадою кіпрського міста Лапета [Volkman 1956, 450–455].

⁸ Антігон Гонат і Антіох Сотер надіслали на допомогу грекам кожен по 500 найманців [Pausanias 1973, X, XX, 3]; незабаром же кожен з цих царів здобув особисту перемогу над окремими Галатськими загонами [пор.: Appianus 1962, 65; Trogu 1956, XXV; Justinus 1911, XXV, 1–2; Diogenus 1922, II, 141–142; Suda 1928–1935, sigma 443; Nachtergae 1977, 170–171; Weber 1993, 304; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 32–34; Strootman 2005, 101–142] (стосовно припущень щодо більш пізнього датування т.зв. слонової перемоги Антіоха I див., н-д: [Weber 1993, 304, *Anm.* 6; Strobel 1996, 257–264]). Більш же ніж сумнівна причетність Александрії до боротьби з галатами полягала хіба що у появі хвалебних творів, написаних придворними птолемеївськими поетами: Посидіппом, Асклепіадом і, можливо, тим же Каллімахом на честь перемоги, здобутої еллінами над напасниками [Weinreich 1918, 439; Trypanis 1952, 67–68; Lloyd-Jones 1963, 76–77; idem 1964, 157; Nachtergae 1977, 184–185; Weber 1993, 310, 368; Bing 2001, 7; Sens 2001, 1].

⁹ Антігон Гонат також приблизно у цей час прийняв на службу галатських найманців, проте це були залишки галатських загонів, розбитих свого часу цим же царем (див. вище: прим. 7).

¹⁰ Звичайно, що придушення бунту галатських найманців отримало моментальний резонанс у птолемеївській пропаганді [Athenaeus 1887, *V*, 196f; Launey 1949, 498–499; Nachtergaele 1977, 184–191; Laubscher 1987, 131–154; Weber 1993, 304, 309–311; Hoelbl 2001, 39, 68, *not. 18*; пор.: Voegtli 1973, 80–89; Ritter 1975, 2–3; Salzmann 1980, 33–39], проте ні про яке проведення відвертих паралелей між нільським епізодом і героїчним захистом Еллади від кельтського нашествия, у той час, навіть не йшлося.

¹¹ Стосовно незначного характеру перемоги Філадельфа над галатами див. н-д: [Weber 1993, 306].

¹² Існує протилежна думка, згідно з якою четвертий гімн Каллімаха було написано майже одразу після галатського епізоду, оскільки з часом ця незначна подія могла б стертися з пам'яті сучасників поета [див.: Mineur 1984, 17; Weber 1993, 213f, *Anm. 3*; Stephens 2003, 115].

¹³ Можливий же натяк Каллімаха на перезаснування міста Арсиної/Метани (див. вище), на мій погляд, слід розцінювати як реакцію поета на тимчасові успіхи птолемеївського військово-морського контингенту в ході Хремонідової війни.

¹⁴ Проблему різного датування смерті Арсиної II дуже детально висвітлив Ch. Bennett у рамках свого електронного проекту “Egyptian Royal Genealogy” – <http://www.geocities.com/christopherjbennett/ptolemies/arsinoe_ii.htm>.

¹⁵ У доцільності такої інтерпретації свого часу висловив сумнів W. Mineur [Mineur 1984, 87–90; пор.: Weber 1993, 316, *Anm. 4*].

¹⁶ Про історичні колізії, що могли привернути інтерес до західно-середземноморських подій як Єгипту, так і Кирени див.: [Hoelbl 2001, 68, *not. 18*; Huss 2001, 101–104, 268, 293–294, 297; Зелінський 2006, 46–47].

¹⁷ Щодо можливості датування “Тімну до Артеміди” кінцем 60-х років III століття див.: [Зав'ялова 2002, 10–12]. У зв'язку з цим не слід також забувати, що саме у другій половині 260-х років до складу держави Птолемеїв на короткий час увійшов Ефес [Heinen 1984, 418–419; Hoelbl 2001, 42, 44; Huss 2001, 281–284]. Це ж робило написання “Тімну до Артеміди” особливо актуальним [пор.: Зав'ялова 2002, 10]. У приватному листуванні Валентина Петрівна Зав'ялова погодилася з моїми аргументами на користь датування кінцем 260-х років не лише “Тімну до Артеміди”, а й “Тімну до Делоса”.

¹⁸ Цікавий історіографічний огляд щодо можливого датування цієї події зробив Ch. Bennett – <http://www.tyndale.cam.ac.uk/Egypt/ptolemies/berenice_i.htm>.

¹⁹ Існує також вірогідність, що почесний декрет, прийнятий Етолійським союзом на честь птолемеївського придворного поета Посидіппа з Пелли [Weinreich 1918, 436–439; Trypanis 1952, 67; Lloyd-Jones 1963, 76, 87, 97; idem 1964, 157], датується 264/263 роком [пор.: Lloyd-Jones 1963, 87, 97; Weber 1993, 425]. Якщо це припущення відповідає дійсності, то ми отримуємо ще один непрямий доказ на користь зближення Етолійського союзу з державою Птолемеїв, яке припадає на другу половину 60-х років III століття.

²⁰ Звичайно, головним приводом для написання “Тімну до Аполлона” стало остаточне примирення між Птолемеем Філадельфом і Магасом Киренським. Проте, враховуючи багатоплановість, характерну для елліністичної поезії, можна припустити, що головна мета означеного твору не виключає одночасного його трактування як жесту у бік провідного культового центру цього бога – Дельфів. До того ж навіть у разі правильності низької хронології смерті Магаса (бл. 250 року) [пор. н-д: Bennett 2003, 69] не існує жодного заперечення для можливості того, що зближення обох правителів розпочалося вже наприкінці 260-х років. У всякому разі, Магас не увійшов до антиєгипетської коаліції під час II Сирійської війни [пор.: Huss 2001, 282–287].

²¹ До речі, цікаво, що одразу після перерахування топонімів західної Егеїди (див. Вище) у “Тімні до Делоса” з'являються острови Хіос і Самос, які лежать біля західного узбережжя Малої Азії [Callimachus 1953, *IV*, 48–49; пор.: Weber 1993, 316, *Anm. 1*].

²² Саме ці міркування не дозволяють датувати “Тімн до Делоса” першою половиною 240-х років, коли Філадельф знову повернув собі контроль над Кикладами [пор.: Hoelbl 2001, 45; Huss 2001, 303], оскільки у той період мало місце тимчасове династичне зближення між єгипетським і сирійським правлячими домами [пор.: P.C.Z. 59.242; 59.251; Polybius 1882, *fr. 154*; Polyaeus 1899, *VIII*, 50; Athenaeus 1887, *II*, 23b; Hieronymus 1958, *XI*, 6–7; Hoelbl 2001, 44–45; Huss 2001, 287].

²³ Визначити точну хронологію державних свят Птолемейського Єгипту – майже нереально з огляду на надзвичайну заплутаність македонського місячного календаря, котрий александрійські володарі тривалий час використовували на офіційному рівні [пор.: Hazzard 1987, 140–158; Koepen 1994, 48, *not.* 53, 72–81; Huss 2001, 324].

²⁴ Існує також деяка вірогідність, що у 262 році могли відбутися ще дві події, пов'язані з статтю Птолемея I. По-перше, йдеться про запровадження Філадельфом ери Сотера, відображеної у нумізматичному матеріалі, котра, як припускає R. Hazzard, розпочалася у 262 році [Hazzard 2000, 25–46]; по-друге, як підказав мені Олег Леонідович Габелко, з дуже великою часткою гіпотетичності можна припустити, що саме на означений рік міг припасти сторічний ювілей з дня народження засновника династії Птолемейв (з приводу проблематичності визначення року народження Птолемея Сотера див., н-д: <http://www.geocities.com/christopherjbennett/ptolemies/ptolemy_i.htm>).

ЛІТЕРАТУРА

- Бенгтсон Г. **Правители эпохи эллинизма** / Пер. с нем. Москва, 1982.
- Габелко О.Л. **Анатолийское этнополитическое койне и особенности эллинизма в Малой Азии (на примере Вифинского царства): Дис... докт. ист. наук: 07.00.03 / Каз. гос. ун-та. Казань, 2006.**
- Жигунин В.Д. **Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н.э.** Казань, 1980.
- Завьялова В.П. (ред. вступ. и комм.). **Каллимах. Гимн к Артемиде.** Москва, 2002.
- Зелінський А. Антигалатський пасаж з "Гімну до Делоса" Каллімаха і видіння друзів Птолемея Керавна // **Східний світ**, 2008, №4
- Зелінський А.Л. Епіграми Посидіппа у контексті птолемейської пропаганди // **Східний світ**, 2005, № 4.
- Зелінський А.Л. Місце так званого пророцтва Аполлона з "Гімну до Делоса" Каллімаха у антиселевкідівській пропаганді Птолемея Філадельфа // **Східний світ**, 2008, № 1.
- Зелінський А.Л. Характер і причини єгипетського нейтралітету під час I Пунічної війни // **X сходознавчі читання А. Кримського, присвячені 135-річчю від дня народження А.Ю. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції.** м. Київ, 5–6 жовтня 2006 р. Київ, 2006.
- Кузьмин Ю.Н. **Внутренняя и внешняя политика Македонского царства (270–230 годы до н.э.): Дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Саратов. гос. ун-та. Саратов, 2003.**
- Ладынин И.А. Основные этапы царского культа Птолемея в контексте общей эволюции египетского эллинизма // **Мнемон.** В. 3 (2004).
- Хабихт Х. **Афины. История города в Эллинистическую эпоху** / Пер. с нем. Москва, 1999.
- Чистякова Н.А. **Эллинистическая поэзия.** Ленинград, 1988.
- Ager Sh. **An Uneasy Balance: From the Death of Seleukos to the Battle of Raphia** // **A Companion to the Hellenistic World** / Ed. A. Erskine. Malden (MA) – Oxford, 2003, 2005.
- Appianus. **Syriaca** // **Appiani Historia Romana: In 2 v.** / Ed. P. Viereck et A.G. Roos. Lipsiae, 1962.
- Apollonius **Aphrodisiensis.** **Fragmenta** // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 3. Berlin – Leiden, 1958.
- Athenaeus. **Deipnosophistae: Libri XV: In 2 v.** / Rec. G. Kaibel. Lipsiae, 1887.
- Bengtson H. **Die Hellenistische Weltkultur.** Stuttgart – Wiesbaden, 1988.
- Bennett Ch. **Three Notes on Arsinoe I** // **A Delta-Man in Yebu** / Ed. A. Eyma, Ch. Bennett. Parkland, 2003.
- Bevan E. **The House of Ptolemy.** London, 1927.

Bing P. 'Posidippus and the admiral. Kallikrates of Samos in the Milan epigrams // **GRBS**. V. 43 (2002/2003).

Bing P. Posidippus on Stones. The First Section of the New Posidippus Papyrus (P.Mil. Vogl. VIII 309, Col. I–IV.6) // **APA Panel on the New Epigrams of Posidippus**. Philadelphia, 2001. <<http://www.apaclassics.org/Publications/Posidippus/PosidippusBing%20.pdf>>.

Bing P. *The Well-Read Muse: Present and Past in Callimachus and the Hellenistic Poets*. Goettingen, 1988.

Brun P. Les Lagides a Lesbos: essai de chronologie // **ZPE**. Bd. 85 (1991).

Buraselis K. **Das hellenistische Makedonien und die Aegaeis. Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im Aegaeischen Meer und in Westkleinasien**. Muenchen, 1982.

Callimachus. Hymni // **Callimachus: In 2 v.** / Ed. R. Pfeiffer. Oxford, 1953.

Champion C. Polybius, Aetolia and the Gallic Attack on Delphi (279 B.C.) // **Historia**. Bd. 45 (1996).

Champion C. The Soteria at Delphi: Aetolian Propaganda in the Epigraphical Record // **AJPh**. 1995. № 2.

Chanotis A. **War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History**. Oxford, 2005.

Clauss J. M.A. Harder, R.F. Regtuit and G.C. Wakker (edd.), Callimachus. Hellenistica Groningana Vol. 1. Groningen: Egbert Forsten 1993 // **BMCR**. 1994. № 5. <<http://ccat.sas.upenn.edu/bmcr/1994/1994-05-13.html>>.

Depew M. Delian Hymns and Callimachean Allusion // **HThR**. V. 98 (1998).

Diodorus Siculus. **Bibliotheca Historica**: In 4 v. V. 1, 4. / Ed. I. Bekker. Lipsiae, 1884.

Diogenes Laertius. **Diogeni Laertii Vita Philosophorum** / Rec. H. Long. Oxford, 1922.

Fraser P. The Foundation-Date of the Alexandrian Ptolemaieia // **HThR**. 1961. № 3.

Gabbert J. Piracy in the Early Hellenistic Period: A Career Open to Talents // **G&R**. 1986. № 2.

Giangrande G. Zwei Kallimacheische Probleme // **Hermes**. Bd. 94 (1966).

Griffiths A. **The Date of Callimachus' Hymn to Delos**. *Maia*. V. 29–30 (1977–1978).

Habicht Ch. Athens and Ptolemies // **CA**, 1992, № 1.

Hammond N.G.L., Walbank F. **A History of Macedonia**: in III v. V. III. Oxford, 1988.

Hazzard R. Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda // **Phoenix**. (suppl) V. 37 (2000).

Hazzard R. The Regnal Years of Ptolemy II Philadelphos // **Phoenix**, 1987, № 2.

Heinen H. The Syrian-Egyptian Wars and the new kingdoms of Asia Minor // **Cambridge Ancient History: in XII v.** (ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.

Heinen H. **Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jahrhunderts V. Chr. Zur Geschichte der Zeit des Ptolemaios Kerawnos und zum Chremonideinischen Krieg**. Wiesbaden, 1972.

The Hibeh Papyri / Ed. B.P. Grenfell, A.S. Hunt, E.G. Turner, M.T.Lenger. London, 1906–1955. P.Hib.

Hieronymus Sanctus. Commentarii in Danielelem // **Jerome's commentary on Daniel** / Ed. and Transl. G.L. Archer. Grand Rapids, 1958.

Hoelbl G. **A History of the Ptolemaic Empire**: Transl. from germ. London – New-York, 2001.

Huss W. **Aegypten in hellenistischer Zeit: 332–30 v.Chr.** Muenchen, 2001.

Justinus M. *Junianis*. **Pompeius Trogus «Historiae Philippicae» Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.

Koenen L. The Ptolemaic King as a Religious Figure // **Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World** / Ed. A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart. Berkeley –

- Los Angeles – Oxford, 1994.
- Laubscher H.* Ein ptolemaisches Gallierdenkmal // **AntK.** 1987. H. 2.
- Launey M.* **Recherches sur les armées hellénistiques.** 2 v. V. 1. Paris, 1949.
- Lehmann C.* Hellenistische Forschungen. Einleitung: Der erste syrische Krieg und die Weltlage um 275–272 v. Chr. // **Klio.** Bd. 3 (1903).
- Lloyd-Jones H.* The Seal of Posidippus // **JHS.** V. 83 (1963).
- Lloyd-Jones H.* The Seal of Posidippus: A PostScript // **JHS.** V. 84 (1964).
- Memnon.* Historia Heracleotes // **Fragmenta historicorum Graecorum: In 5 v. V. 3** / Ed. C. Mueller. Berlin, 1857.
- Mineur W.* (intr. & Comm.). **Callimachus. Hymn to Delos.** Leiden, 1984.
- Nachtergaeel G.* **Les Galâtes en Grèce et les Sôtéria de Delphes.** Bruxelles, 1977.
- Pausanias.* **Graeciae descriptio: In 3 v. V. 1** / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973.
- Plutarchus.* Pyrrhus // **Plutarchus. Vitae Parallelae: In 3 v.** / Rec. C. Lindskog et K. Ziegler. Lipsiae, 1968. V. 2.
- Polyaenus.* **Strategmata** / Rec. C. Schubert. Lipsiae, 1899.
- Polybius. **Historiae: In 2 v. V. 2.** / Ed. Th. Buttner-Wobst. Lipsiae, 1882.
- Pompeius Trogus.* Prolegomena ad Historiam Philippicam // **Pompei Trogi fragmenta** / Coll. O. Seel. Lipsiae, 1956.
- Reger G.* The Date of the Battle of Kos // **AJAH.** 1985–1993. № 2.
- Reger G.* **The Political History of the Kyklades 260–200 B.C.** // Historia. Bd. 43 (1994).
- Reger G.* **Regionalism and Change in the Economy of Independent Delos.** Berkeley, 1994.
- Ritter H.* Zum Schild auf dem Muenzen des Philadelphos // **SM.** Bd. 25 (1975).
- Salzmann D.* Ueberlegungen zum Schild des Ptolemaios Philadelphos und verwandten Denkmälern // **SM.** Bd. 30 (1980).
- Sens A.* The New Posidippus, Asclepiades, and Hecataeus' Philitas-Statue // **APA Panel on the New Epigrams of Posidippus,** Philadelphia 2001. <<http://www.apaclassics.org/Publications/Posidippus/SensPosidippus.pdf>>.
- Shear T.* Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B.C. // **Hesperia** (suppl.). V. 17 (1978).
- Sherwin-White S., Kuhrt A.* **From Samarkhand to Sardis: A new approach to the Seleucid empire.** Berkeley – Los Angeles, 1993.
- Stephens S.* “For you, Arsinoe” // **Labored in Papyrus Leaves. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus** (P. Mil. Vogl. VIII 309) Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. Washington, 2004.
- Stephens S.* **Seeing Double. Intercultural Poetics in Ptolemaic Alexandria.** Berkeley – Los Angeles – London, 2003.
- Strobel K.* **Die Galater. Geschichte und Eigenart der keltischen Staatenbildung auf dem Boden des hellenistischen Kleinasien.** Bd. 1. Berlin, 1996.
- Strootman R.* Kings against Celts. Deliverance from barbarians as a theme in Hellenistic royal propaganda // **The Manipulative Mode. Political Propaganda in Antiquity. A Collection of Case Studies** / Ed. K. Enenkel & I. Pfeijffer. Leiden, 2005.
- Suda.* Lexicon // **Suidae lexicon: in 4 v.** Leipzig, 1928–1935.
- Sylloge Inscriptionum Graecarum:** In 4 v. / Ed. G. Dittenberger: 3 edition / Cur. F. Hittler von Gaertringen. Lipsiae, 1915–1924. Syl.
- Świderek A.* **Hellada królów.** Warszawa, 1967.
- Świderekówna A.* **Bogowie zesłi z Olimpu. Bóstwo i Mit w greckiej Literaturze Świata hellenistycznego.** Warszawa, 1991.
- Tarn W. Nauarch and Nesiarch // **JHS.** V. 31 (1911).
- Theocritus.* **Idyllia** / Ed. A. Fritzsche et E. Hiller. Lipsiae, 1881.

- Trypanis C.* Posidippus and Delphi // **CR.** 1952. № 2.
- Turner E.* **Ptolemaic Egypt** // The Cambridge Ancient History: in XII v. V. VII, P. 1. (Ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Voegtli H.* Der Schild des Philadelphos // **SM.** Bd. 23 (1973).
- Volkman H.* Der Herrscherkult der Ptolemaeer in phoenikischen Inschriften und sein Beitrag zur Hellenisierung von Kypros // **Historia.** Bd. 5 (1956).
- Walbank F.* **The Hellenistic World.** 2 ed. Cambridge Mass., 1993.
- Walbank F.* Macedonia and the Greek leagues // **Cambridge Ancient History: in XII v.** (Ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Walbank F.* **Monarchies and Monarchic Ideas** // Cambridge Ancient History: in XII v. (Ed. 2). Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Weber G.* **Dichtung und hoefische Gesellschaft. Die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten drei Ptolemaeer.** Stuttgart, 1993.
- Weinreich O.* Die Heimat des Epigrammatikers Poseidippos // **Hermes.** Bd. 53 (1918).
- Welles C.B.* **Royal Correspondence in the Hellenistic Period.** New Haven: Kondakov Institute, 1934. R.C.
- Winnicki J.-K.* **Operacje wojskowe Ptolemeuszów w Syrii.** Warszawa, 1989.
- Zenon Papyri:* In 5 v. / Ed. C.C. Edgar; Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Caire, 1926–1937. P.C.Z.